

СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ У ДВОХ ПОЕТИКАХ НЕКТАРІЯ ТРОЯНОВСЬКОГО (на матеріалі розділів про епічну поезію)

Стаття присвячена зіставленню розділів про епічну поезію у двох курсах лекцій із віршування викладача Києво-Могилянської академії Нектарія Трояновського – 1722/23 і 1723/24 навч. рр. Це єдині відомі на сьогодні дві давні поетики цього навчального закладу одного і того самого автора. Ставиться завдання з'ясувати спільне і відмінне між двома курсами у розділах про епічну поезію. Автори статті дійшли висновку, що Нектарій Трояновський бере за основу курс минулого року, але вносить у нього зміни в плані мовно-стилістичного оформлення, послідовності частин, прикладів тощо.

Ключові слова: Києво-Могилянська академія, Нектарій Трояновський, поетика.

Як відомо, у Києво-Могилянській академії існувала практика авторських курсів лекцій. Перед початком навчального року викладач мав пред'явити свої матеріали і лише після їхнього схвалення допускався до викладання. Робилося це з кількох причин. Феофан Прокопович у вступі до своєї поетики стверджував: «У наш час майже в усіх школах у викладачів цієї чи іншої словесності встановився звичай викладати курс своїм учням не за виданими іншими працями, а вони черпають неначебо з своєї скарбниці ... це необхідно з двох причин: частково тому, щоб з дня на день зростала добудова поезії завдяки тим талантам, що змагаються між собою у цій ділянці, і частково тому, щоб навіть давно винайдене, змінивши свій вигляд, завдяки імені і стилю авторів набувало вигляду новизни і притягало до себе своїх спудеїв ще з більшою силою і привабливістю»¹.

Щодо лекцій з віршування Києво-Могилянської академії, то донедавна не було відомо жодного випадку, коли одна і та сама особа читала поетику два роки. Нещодавно ми натрапили на трактат Нектарія Трояновського «Apollo pharetratus...» [Аполлон із сагайдаком] (1723)². Оскільки відомий курс лекцій того самого автора наступного навчального року – «Via roëtarum...» [Шлях поетів] (1724)³, – появилась можливість простежити стосунок нового курсу до попереднього.

Насамперед ми здійснили порівняння на макрорівні – проаналізували загальні особливості і структуру поетик Нектарія Трояновського різних років⁴. Обидва курси складаються із трьох частин, які розглядають однакове коло питань: власне вчення про поетичне мистецтво, теорію листування та початки риторики. Друга і третя частини у «Via roëtarum...» міняються місцями. Було встановлено, що на рівні розділів курс 1724/25 навч. року має структуру, відмінну від поетики попереднього року. Порівнявши параграфи, ми помітили, що деякі питання наявні в обох трактатах, деякі – лише в якомусь одному, а значна їхня частина формулюється по-різному, загалом ширше у «Via roëtarum...». Таким чином, на рівні структури два курси лекцій Нектарія Трояновського мають як спільні, так і відмінні риси. Викладач бере за основу свою поетику попереднього року, істотно міняє її структуру і створює новий курс лекцій.

© Циганок Ольга Михайлівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземної філології та перекладу Київського національного торговельно-економічного університету.

© Винничук Світлана Ярославівна – асистент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка».

Наступне завдання – дослідити мікроструктуру обох курсів. Очевидно, це треба робити в кілька етапів, досліджувати фрагменти із різних місць. У цій статті ми зіставляємо розділи про епічну поезію, якими розпочинається так звана «прикладна поетика», теорія окремих родів і жанрів. Вважаємо, що таке порівняння буде цікаве насамперед історикам педагогіки. «Via poëtarum...» (1724) досліджується за двома списками, щоб відділити свідомі правки від описок, допущених студентами (лекції викладача записували на слух або переписували). Якщо ми натрапляли на зміни в тексті лише в одному списку поетики 1724 р., до уваги вони не бралися.

Проаналізувавши поетики Нектарія Трояновського 1723 і 1724 рр., ми помітили певні відмінності.

1. Інше мовно-стилістичне оформлення. Міняються слова, наприклад, Quaesitum [Питання] на Colloquium [Розмова], Appendix на Additamentum [Додаток], agemus [займемося] на dicemus [скажемо], continet [містить] на habet [має].

Подекуди слова додаються або, навпаки, випускаються:

Apollo pharetratus	Via poëtarum
De aliis carminum generibus [Про інші роди віршів]	De aliis variis carminum generibus [Про інші різні роди віршів]
Primum usitata genera carminum recensebimus [Спочатку розглянемо загальноприйняті роди віршів]	Primum usitata recensebimus [Спочатку розглянемо загальноприйняті]

Чимало випадків, коли робиться і одне, і інше, одні слова додаються, інші опускаються:

Apollo pharetratus	Via poëtarum
...carmen hexametrum dicitur graece ex eo... [вірш гекзаметр називається по грецьки]	...carmen hexametrum quo ad nomen dicitur ex eo quod ... [вірш гекзаметр стосовно назви називається так тому, що ...]

Часто додаються або вилучаються вставні слова, які вказують на порядок думок, послідовність їхнього викладу: primo [по-перше], secundo [по-друге], tertio [по-третє], nota primo [по-перше, відзнач], nota secundo [по-друге, відзнач], hinc sciendum est [звідси треба знати], adhuc [ще], aliquando [врешті-решт] тощо.

Правки подекуди дещо міняють смисл фрагменту тексту, наприклад:

Apollo pharetratus	Via poëtarum
Carmen hexametrum seu poesis heroica [вірш гекзаметр або героїчна поезія]	Carmen hexametrum et poesis heroica [вірш гекзаметр і героїчна поезія]
Principum heroumque gesta [Діяння владик і героїв]	Heroum acta et gesta [героїв діяння та подвиги]
Ericum enim nomen commune omnibus poëmis... [А назва «епічна» спільна для усієї поезії...]	Ericum enim adjectivum commune omnibus poëmis... [А прикметник «епічна» спільний для усієї поезії...]

Трапляється, що міняється порядок слів у реченні, наприклад:

Apollo pharetratus	Via poëtarum
...per Eropëiam personae vilis actiones describere... [через епопею описувати дії незначної особи]	...per Eropëiam actiones personae vilis describere... [через епопею описувати дії незначної особи]
...suo iure... [...своїм правом...]	... iure suo ... [...своїм правом...]

У деяких випадках ремарки розшифровуються і стають повним реченням:

Apollo pharetratus	Via poëtarum
...ut superius dixit... [як сказав вище]	Definitiones partium illarum posuimus supra, ubi de poemate diximus, modo tantum ea quae agenda sunt in iisdem partibus... [Визначення цих частин ми подали вище, де сказали про поезію тільки ж те, про що йдеться в цих частинах...]

Трапляються випадки, коли фраза навпаки стає більш стислою:

Apollo pharetratus	Via poëtarum
In narratione prius aliqua enumerantur causae, quibus ad ipsam expositionem pervenitur, tandem ipsa res exponitur, verbi gratia Ovidius... [У розповіді спочатку перераховуються якісь обставини, за допомогою яких здійснюється перехід до самого опису, потім подається сама справа. Наприклад, Овідій...]	In narratione res illa de qua sermo est exponi debet [У розповіді повинна викладатися та справа, про яку йдеться]

Лише в одному випадку речення із курсу 1723 р. викидається з тексту поезики 1724 р., вилучено «Antequam de virtutibus carminis hexametri dicimus modo nonnulla cavenda sunt vitia illius» [Перед тим, як говорити про достоїнства гексаметра, скажемо дещо про те, яких хиб його слід уникати]. Це був вимушений крок, бо у поезиці 1724 р. Нектарій Трояновський спочатку розглядає достоїнства, потім хиб, про що нижче. Лише раз у поезиці 1724 р. до тексту додається нове речення. Це «Virtutes carminis hexametri sunt multae (у другому списку – quam plurimae)» [Достоїнств гексаметра багато].

2. Частково міняються приклади, які ілюструють структуру епічної поезії. У «Apollo pharetratus...» (1723) вірці перших трьох частин – фрагменти «Метаморфоз» Овідія. Приклад propositio [визначення теми] – відомі рядки:

In nova fert animus mutatas dicere formas / Corpora etc. (I, 1-2).

Дух пориває мене: про нові починаю співати

В змінених формах тіла. (Тут і далі переклав Андрій Содомора).

Вірєць invocatio [прикликання богів] – наступне:

Dii caeptis (nam vos mutastis et illis)

Aspirate meis primaque origine mundi

Ad mea perpetuum deducite tempora carmen (I, 2-4).

О боги, – бо ж од вас переміни, –

Задум співця надихніть: відтоді, коли світ народився,

Ген аж до наших часів доведіть нестихаючу пісню.

Приклад третьої частини – narratio [розповіді] – знову ж таки із «Метаморфоз»:

Ante mare et terras et quod tegit omnia caelum

unus erat toto naturae vultus in orbe,

quem dixere chaos: rudis indigestaque moles etc. (I, 5–7).

Поки ще море й земля появилися, поки над ними

Небо прослалось, обличчя однакове мала природа.

Хаосом потім назвали її – велетенська, безладна

Купа... і т. д.

Остання частина епічної поезії – epilogus [закінчення] прикладом не ілюструється. Після спільної для обох трактатів метричної схеми гексаметра читаємо в «Via poëtarum...» [Шлях поетів] (1724): «Pro exemplo accipe carmina heroica composita ex illa sententia: *Cui contigit nasci, mori restat*» [Як приклад отримай героїчні вірші, складені з такого вислову: *Кому випало на долю народитися, доведеться померти*]. Далі подається вірш із двадцяти гексаметрів із початком: «Haec vitam nostram secantur ferrea fata...» [Ця жорстока смерть обрубє наше життя...]. Очевидно, автором останнього вірця був сам Нектарій Трояновський.

Інший приклад структури епічної поезії (за формою – епілій), в якому виділяються усі чотири частини, наявні в обох поетиках. Йдеться про твір із 40 рядків, написаний на тему «Nihil sub sole aeternum» [Немає нічого вічного під сонцем]. У курсі лекцій 1724 р. назви частин зазначені на полях.

У поетиках Києво-Могилянської академії приклади нерідко подавалися за принципом «мікс»: спочатку античні, далі – пізніших епох, від середньовічних до сучасних авторів, і врешті – власні поетичні твори. Те, що Нектарій Трояновський на місце Овідія поставив власний твір, однотипний із другим прикладом, на нашу думку, не пішло на користь його лекції. У поетиці 1723 р. було представлено два «полюси» епічної поезії – фрагменти великого за обсягом твору класика і, очевидно, власний відносно короткий розповідний твір, написаний дактилічним гекзаметром, який можна віднести до епосу лише з великою натяжкою. Вважаємо, що причиною такої неоправданої, на нашу думку, заміни було прагнення оновити текст лекції.

Натомість інша зміна більш зрозуміла крізь призму сучасної дидактики. Якщо у поетиці 1723 р. спочатку аналізуються вади, а потім достоїнства гекзаметра, то у курсі 1724 р. – навпаки.

3. «Перетасовуються» настанови про вади гекзаметра. У поетиці «Apollo pharetratus» виділяється сім вад, у «Via poëtarum» – вісім. Частково міняється їхній порядок. Перша, друга і шоста вади співпадають в обох курсах, третя вада із поетики 1723 р. стає восьмою у курсі 1724 р., четверта – п'ятою, п'ята – третьою, шоста – п'ятою, сьома у поетиці «Apollo pharetratus» – четвертою у курсі лекцій наступного року. Сьома вада у поетиці «Via poëtarum» – нова. Приклади невдалих гекзаметрів повторюються тільки у двох вадах (1–1, 3–8), ще у одній ваді – частково (в обох поетиках вона йде другою). Усі інші приклади вад у обох курсах лекцій Нектарія Трояновського не співпадають.

4. Різниться кількість достоїнств гекзаметра: у поетиці 1723 р. їх сім, у трактаті наступного року – 10. Це досягається завдяки тому, що перша, четверта і сьома вади діляться на дві. Речення подекуди формулюються трохи по-іншому, виклад стає логічнішим, але нічого нового у змісті немає. Щодо прикладів, то вони майже повністю співпадають. Це фрагменти «Енеїди» Вергілія, «Метаморфоз» та «Фастів» Овідія і навіть один не зовсім тут доречний гекзаметр із його «Скорботних елегій». У поетиці 1723 р. першу ваду ілюструють три чотирирядкові приклади із 2-ї книги «Енеїди» Вергілія (рядки 10–14, 69–73, 464–467). Наступного року Нектарій Трояновський вирішив, що це забагато: розділивши першу ваду на дві, він до кожної дав по прикладу, а від третього фрагменту відмовився. Співпадають вада і приклад 2–3, 3–4, 5–7, 6–8. У поетиці 1723 р. Нектарій Трояновський наводить рядок з «Елегій на смерть Тібуллу» Овідія, зазначаючи, що це Тібулл. У курсі 1724 р. цього рядка із неясною вказівкою немає.

Чи дійсно оновив свій курс Нектарій Трояновський на мікрорівні? Поки що ми здійснили текстуальний аналіз лише розділу, присвяченого епічній поезії, і можемо висловити свою думку тільки про цей фрагмент. У плані форми – так, оновив, хоч, на нашу думку, не завжди доречно, щодо змісту – ні, нічого нового. Чи відповідають ці зміни програмі, поставленій Феофаном Прокоповичем, про яку йшлося на початку статті? «Добудова поезії» не зросла, та й з «виглядом новизни», на нашу думку, ситуація виглядає не дуже добре. Очевидно, не випадково практика, коли викладач словесності читав у Києво-Могилянській академії поетику більше року, не була поширеною. Надто великою була спокуса не розробляти новий курс, а «перелицьовувати» минулорічний. Проте варто продовжити аналіз. Зіставлення структури обох поетик показує, що в інших розділах може бути по-іншому.

1. Маслюк В. П. *Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні*. К.: Наукова думка, 1983. С. 46.

2. [Trojanowski, Nectarius]. *Apollo pharetratus in campis heliconicis sive in bicollis Parnasso ad fontes castalios locatus [...] 1723*. IP НБУВ. Ф. 1. № 6292. Арк. 27–31 зв.

3. [Trojanowski, Nectarius]. *Via poëtarum ad fontes castalidum vario genere tam ligatae*

quam solutae orationis redundantes [...] 1724. IP НБУВ. Ф. 312. № 682/481 С. Арк. 33 зв.–38 ; Ф. 305, № ДС/П 255. Арк. 27–30 зв. Про чотири списки цього курсу лекцій див. : Циганок, Ольга. *Схема опису давніх українських поетик (на прикладі київського курсу 1724 р. «Via» [Шлях])* // Літературознавчі обрії. Вип. 43. Ч. 2. К.: ВПЦ «Київський університет», 2015. С. 300–310.

4. Циганок, Ольга. *Особливості структури двох поетик Нектарія Трояновського (Києво-Могилянська академія, 1723/24 та 1724/25 навчальні роки)* // Літературний процес: методологія, імена, тенденції : зб. наук. пр. (філол. науки). К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. № 10. С. 36–40.

Статья посвящена сопоставлению разделов об эпической поэзии в двух курсах лекций по стихосложению преподавателя Киево-Могилянской академии Нектария Трояновского – 1722/23 и 1723/24 уч. гг. Это единственные известные на сегодня две древние поэтики этого учебного заведения одного и того же автора. Ставится задача выяснить общее и отличное между двумя курсами в разделах об эпической поэзии. Авторы статьи пришли к выводу, что Нектарий Трояновский берет за основу прошлогодний курс лекций, но вносит в него некоторые изменения в плане языково-стилистического оформления, последовательности частей, примеров и тому подобное.

Ключевые слова: Киево-Могилянская академия, Нектарий Трояновский, поэтика.

The article is dedicated to the comparison of sections on epic poetry in two lectures on versification of Nectarius Trojanovsky, the teacher of the Kyiv-Mohyla Academy in the 1722/23 and the 1723/24 academic year. This is the only known to date two ancient treatises of this educational institution of the same author. The task of the article is to find out the common and different features between the two courses in the sections on epic poetry. The authors of the article came to the conclusion that Nectarius Trojanovsky takes as a basis the course of the previous year, but introduces some changes to it in terms of linguistic-stylistic design, the sequence of parts, examples, etc.

Key words: Kyiv-Mohyla Academy, Nectarius Trojanovsky, poetics.

